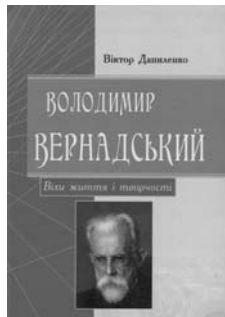

**ІЗ КНИГИ ВІКТОРА ДАНИЛЕНКА.
ВОЛОДИМИР ВЕРНАДСЬКИЙ: ВІХИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ. –
КИЇВ–ВІННИЦЯ: ТОВ “НІЛАН-ЛТД”, 2014. – 298 С.; 20 ІЛ.**

ПІСЛЯМОВА

Володимир Іванович Вернадський – визначний учений європейського рівня. Почесний член багатьох закордонних академій і товариств. Він посідає одне з найпочесніших місць у світовій науці поряд з такими її велетнями, як Ісаак Ньютон, Чарльз Дарвін, Альберт Ейнштейн. Творчий доробок В. Вернадського охоплює найрізноманітніші галузі знань. Його глибокі й надзвичайно оригінальні ідеї набагато випередили час, вони змінили хід розвитку природознавства, розкривши при цьому величезні перспективи прогресу як науки, так і людської цивілізації.

В. Вернадський зробив великий внесок у справу оволодіння людством ядерною енергією. Він одним із перших на початку минулого століття усвідомив масштаби прихованих в атомному ядрі сил. Напередодні Першої світової війни з його ініціативи розпочалася реалізація програми створення ядерної зброї на гроші, надані Російською академією наук, мільйонерами Рябушинськими і, пізніше, Головним штабом. У радянський час під керівництвом Володимира Івановича були створені основні інститути, які стали кістяком системи військово-промислового комплексу, і були закладені основи створення ядерної зброї. При цьому вчений виходив з того, що чим більш руйнівними силами оволодіває людство, тим досконалішими і надійнішими повинні бути механізми соціального контролю над ними.

У складі Російської академії наук нині продовжують у модифікованій формі діяти науково-дослідні структури, започатковані Володимиром Івановичем Вернадським. Створена за його ініціативою Народа з проблем вічної мерзлоти, перетворена в 1932 році його ж зусиллями на Комісію з вивчення вічної мерзлоти, нині існує як Інститут мерзлотознавства РАН. Комісія з вивчення мінеральних вод СРСР, організована ним, стала Гідрогеологічною лабораторією Академії наук.

Після смерті Й. Сталіна почала, нарешті, здійснюватися мрія В. Вернадського про створення наукового міста-епіцентру наукової думки й наукової творчості – прообразу сучасних технополісів та інформаційних полісів. Саме на південному заході Москви, як і пропонував у 1930-ті роки вчений, почалося будівництво нового великого університету та наукового містечка. Надалі, протягом 1950–1970-х років, у багатьох великих промислових і культурних центрах Радянського Союзу з’явилися Академмістечка. Будувалися навіть цілі закриті, номерні міста – науково-виробничі центри.

Народи СРСР повільно, але невпинно входили в нове, постіндустріальне суспільство, так своєрідно передбачене напередодні найкривавішої війни в історії людства видатним сином України і громадянином світу Володимиром Івановичем Вернадським у формі ноосфери.

Нині понад половину електричної енергії, яка виробляється в Україні, дають атомні електростанції, біля витоків яких протягом 1900-х – 1930-х років стояв Володимир Іванович Вернадський. І на початку XXI століття поступальний розвиток українського суспільства неможливий без відповідного внеску в національну економіку надпотужного науково-виробничого об’єднання – Національної академії наук України, фундаментальні засади якої були закладені зусиллями, волею і розумом Володимира Івановича Вернадського.

На рубежі ХХ–ХХІ століть Українська академія наук пережила значну організаційно-адміністративну перебудову. Тільки кількість академічних науково-дослідних інститутів, яких на середину 1980-х років нараховувалося 63, збільшилася протягом 1986–1997 років на 44 і сягнула на 1997 рік 107. У кризові роки Академія наук передала деякі свої установи в подвійне підпорядкування, щоб спертися на бюджети міністерств та відомств і тим самим зберегти академічний характер своїх інституцій.

Незважаючи на суттєві матеріальні та кадрові втрати кризових 1990-х років, Національна академія наук України залишається величезною науково-дослідною корпорацією, національним монополістом у виробництві й збуті наукової продукції.

За активної участі В. Вернадського в минулому було розроблено теорію алелопатії – боротьби з бур'янами за допомогою інших рослин, без застосування хімічних засобів, яка все ширше використовується у країнах, що орієнтують власне сільське господарство на екологічно чисте виробництво.

Започаткована за участю В. Вернадського й розвинута його зусиллями теорія ноосфери на сьогодні з особливою силою претендує на роль провідної світоглядної теорії і навіть ідеології доби розбудови у світовому масштабі інформаційного суспільства.

У 1992 р. в Ріо-де-Жанейро пройшла спеціальна конференція ООН, де було вироблено концепцію розвитку людства у третьому тисячолітті. В основу концепції було покладено, серед інших, ідеї Володимира Івановича Вернадського про ноосферу. На відзнаку внеску вченого в розвиток світової цивілізації ООН оголосила його найвидатнішою Людиною ХХ століття поряд з іншими видатними особистостями, які сприяли гуманізації людства та утвердженню науки в якості вирішального чинника суспільного прогресу.

Одночасно з ренесансом ідейної та наукової спадщини Володимира Івановича Вернадського з'явилися і ставали все настирливішими спроби привласнення цієї спадщини, узурпації її однією нацією, однією державою. Ініціаторами цього “руху” після розпаду Радянського Союзу виступив ряд ідеологів, істориків науки і політиків Росії. Вони на повну потужність експлуатували й експлуатують “російськість” світогляду В. Вернадського та його внесок у розвиток світової культури і науки, зроблений переважно в російськомовній формі. Ближче до середини 1990-х років у процес “державної націоналізації” спадщини вченого включилися й окремі українські ідеологи і науковці, більшість яких зосередилася лише на доведенні “свідомої українськості” видатного мислителя, а через це – виключного права Української держави претендувати на його інтелектуальну спадщину.

Тільки на початку ХХІ століття українські інтелектуали почали долати це обмежене й безперспективне ставлення до тих багатств, які залишив нащадкам Володимир Іванович Вернадський. Тепер усе більше утверджується розуміння життєвої необхідності імплементувати у свідомість і життя українського народу все продуктивне і життєздатне надбання великого вченого, в тому числі й те, що має відношення до україно-російських стосунків, яким він надавав особливого значення.

В. Вернадський, як зазначалося, завжди пам'ятав про своє українське походження, хоча й підкреслював, що за вихованням та почуттям цілком та абсолютно належить Росії. Ключовими поняттями, що визначали сенс його життя, були: “Наука”, “Сім'я”, “Росія”, “Україна”. Міцні історичні, сімейні, духовні й інтелектуальні корені визначили єдність В. Вернадського з українською культурою і наукою.

Ставлення В. Вернадського до української проблеми формувалося під впливом умонастроїв частини російської ліберальної інтелігенції ХІХ – початку

XX ст. і вилилося в пошуки ненасильницьких шляхів і методів її розв'язання, які враховували б демократичне право свободи кожної людини. Значний вплив на нього мали родинні зв'язки з Є. М. Короленком і М. І. Гулаком, а також М. П. Драгомановим, І. М. Драгоманов, і В. Вернадський були українцями і реально на собі, як і тисячі інших неросіян, відчули вплив політики “самодержавство – народність – православ'я”, політики національної нівеляції та асиміляції.

Зустріч з М. Драгомановим, ідеологом і одним із лідерів українського національно-демократичного руху, сприяли кристалізації поглядів В. Вернадського на шляхи, форми і напрямки зміни національно-державного устрою Російської імперії та на міжнаціональні відносини в ній. Він поділяв погляд М. Драгоманова на те, що основною перешкодою на шляху “європеїзації” Росії є її самодержавно-унітарний устрій і безправ'я народів. Услід за М. Драгомановим він бачив вихід для України із ситуації в широкій етнотериторіальній автономії і можливості розвитку національної культури в рамках демократичної поліетнічної загальноросійської федерації. У той же час більшість російської інтелігенції, російський уряд, як зазначав В. Вернадський, прагнули “певної мети” – досягнути “повного злиття українців з панівною народністю і знищити шкідливе для останньої усвідомлення своєї національної особистості в українському населенні”¹. На пріоритетність саме такої “нівеляційної” компоненти в російському мисленні однозначно вказують слова Петра Столипіна про те, що “історичним завданням російської державності є боротьба з рухом..., прозваним українським, що містить у собі ідею відродження старої України й устрою малоросійської України на автономних адміністративно-територіальних засадах”.

Гіркі роздуми про долю Росії, її перспективи викликала у В. Вернадського поразка першої російської революції. У поліцейському деспотизмі, в політиці, характерній для бюрократії, яка здійснювала управління державою, вчений бачив ганьбу і слабкість рідної країни. “Нову державну могутність” він пов'язував з побудовою держави на принципах свободи і соціальної справедливості, широкого вияву інтересів демократії”². Для Росії, писав В. Вернадський, “тепер стоїть дилема: або залишитися великою державою, зробившись вільною, демократичною країною з широкою місцевою автономією, або відігравати у світовій політиці мізерну роль, зберігши свій віджилий самодержавно-бюрократичний лад...”³. Погляди В. Вернадського і М. Грушевського на національно-державний устрій Росії в цей період по суті збігалися. Основоположними його принципами мали стати, на думку вчених, – демократія, децентралізація та автономія.

В. Вернадський не сумнівався “в неможливості якої б то не було гегемонії інтересів слов'янських народностей у російській державі. Панславізм або славянофільство не можуть мати для нас ніякого прямого політичного значення. Ніяка національна боротьба не може бути російським державним завданням. Інтереси слов'янського народу тотожні з інтересами нової Росії тільки постільки, поскільки вони відповідають принципам свободи і демократії, поряд з іншими чужими слов'янськими народами, які входять до складу нашої держави”⁴. Загальноросійське мислення вченого не було імперським, а загальнолюдським. “Нова Росія, – вважав В. Вернадський, – завдяки своїй обширності й етнічному

¹ Вибрані праці академіка В. І. Вернадського. – Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна, кн. 2: Вибрані праці. – С. 220

² Вернадский В. И. Публицистические статьи. – М., 1995. – С. 104.

³ Там само. – С. 107.

⁴ Там само.

складу, має коло інтересів, які виходять далеко за межі національної держави... Наша зовнішня політика повинна бути побудована на більш широкій базі загальнолюдських інтересів, і в цьому полягає запорука надзвичайного майбутнього державної могутності Росії”¹. Слідуючи логіці роздумів великого вченого, думається, можна якоюсь мірою спрогнозувати майбутнє й сьогодення Росії.

Порятунок Росії, вважав В. Вернадський, полягає в піднесенні й поширенні освіти і знань. “... Тільки підняттям культури можна зберегти світове значення нашої батьківщини, яке сильно похитнулося”². “Країна, яка не працює самостійно в галузі наукової думки і яка тільки засвоює освіту – чужу працю, – є країна мертва”³ – писав він.

В. Вернадський був переконаний, що саме протидія культурній праці в національних формах поглиблювала внутрішній розлад у державі, суспільстві і народі, породжувала прірву взаємної недовіри, що переходила у ворожість, а не сприяла її зміцненню, єднанню. Він виступав проти практики державного насильства в національних відносинах, за їх розв’язання на правовій основі. В. Вернадський вважав, що таке ставлення уряду Росії до українського руху сприяло потягу українців до зовнішніх центрів, “у бік неросійських тяжінь”, що не могло не послаблювати культурний і політичний вплив Росії на український рух. Саме в упередженому трактуванні українського руху як “шкідливого і притому наносного явища в державному і національному організмі”⁴ далекоглядно бачив він найбільшу небезпеку Росії.

Аргументуючи необхідність відмови уряду від попередньої національної політики стосовно України, В. Вернадський ні в якому разі не виступав за відділення останньої від Росії. “При відмові від традиційної політики найбільш широкій розвиток української культури цілком сумісний з державною єдністю Росії, навіть при відповідних прагненням українців реформах внутрішнього ладу”⁵.

В. Вернадський пропонував ряд починів, які, на його думку, могли б змінити ставлення російського суспільства до українського питання. Це видання праць російських учених і громадських діячів, у яких з наукових позицій висвітлювалася б історія українського руху; висвітлення ролі рідної мови в народній школі і заходи звільнення української мови від обмежень з метою сприяння якнайшвидшому розв’язанню шкільного питання; сприяння введенню спеціальних дисциплін з українознавства у вищій школі і відповідних предметів у середній; сприяння відміні будь-яких обмежень у галузі літератури, преси і культурної роботи, встановлених для українців. В. Вернадський вважав за доцільне піднести голос проти передбачуваної передачі українського населення Буковини й Галичини Румунії та Польщі, за збереження там української культури.

Працюючи з серпня 1917 р. товаришем (заступником) міністра освіти Росії, В. Вернадський ґрунтовно займався, як він писав, питаннями “правильної організації наукової і навчальної роботи”. Протягом короткого часу його праці в міністерстві в практичній площині постало питання про створення нових академій наук. “Порушувалося питання про Грузинську академію наук і про Академію наук в Україні і в Сибіру”⁶. При цьому він виходив безпосередньо з

¹ Там само. – С. 107–108.

² Там само. – С. 169.

³ Там само.

⁴ Вибрані праці академіка В. І. Вернадського. – Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна, кн. 2: Вибрані праці. – С. 224.

⁵ Там само.

⁶ Цит. за: Мочалов И. И. Владимир Иванович Вернадский. – М., 1982. – С. 219.

державних інтересів Росії, необхідності зміцнення її економічної й політичної могутності, збереження єдності. Саме в збереженні єдності Російської держави, зменшенні центробіжних сил у ній В. Вернадський бачив одне з найважливіших завдань державної політики. І якщо до цього часу, вважав він, центробіжні прагнення придушувалися “грубою силою і насильницькою русифікацією”, то тепер з метою державної єдності суспільні прагнення повинні йти за іншим напрямком. Держава має відмовитися від насильства в національних відносинах, не допустити переростання російської культури у великоруську.

Думки В. Вернадського були спрямовані на державну організацію роботи зі взаємного ознайомлення народностей, які проживали в Росії, на вивчення їхнього життя в усіх проявах. Він вважав необхідним надання широкої державної допомоги у вивченні історії, мови, етнографії, літератури народностей Росії, у вивченні батьківщинознавства окремих областей нашої країни. Треба перейти, вважав В. Вернадський, до “політики національної свободи, державної підтримки національних установ народностей, при збереженні державної єдності”¹. Позитивні підсумки науково-дослідної роботи, на його переконання, які могли бути досягнуті в результаті такої політики, вже самі по собі ставали б могутнім засобом згуртування народів. Отже, єдність – через розквіт.

В. Вернадський вважав, що посилення наукової роботи, пов’язаної з місцевим або національним життям, дозволить активізувати духовні сили народу на місцях, інтенсифікувати наукову працю. “А вона неминуче пов’язана з посиленням вивчення, а відповідно, і використанням природних виробничих сил даної місцевості, а відповідно, й усього державного цілого”².

Серед компонентів, які виділяв В. Вернадський у справі збереження єдності Російської держави, ключова роль належала культурі, а також особистим зв’язкам між діячами в різних місцях і областях Росії.

Ні В. Вернадський, ні вся кадетська партія не допускали думки про можливу самостійну державність України. У 1917 р. відомий український філософ і правознавець Богдан Кістяківський писав: “Як би там не було, а російське суспільство не має права нарікати на те, що політичне життя в Україні прийняло в останній рік оберті, якого воно не могло чекати. Воно не знало України та українців, а тому цілком природно, що менш усього передбачало те, що насправді відбулось. Освічену російську людину не цікавили якісь там українці, вона вважала їхнє існування дрібницею провінційного життя... Тільки відтепер створилися зовнішні умови для того, аби російське суспільство спроможне було зрозуміти українців”³.

В. Вернадський на той час також ще не зауважив важливу тенденцію в національному житті українців. Про це написав пізніше у статті “Доля імперій” видатний російський філософ Георгій Федотов: “На наших очах народжувалася на світ нова нація, але ми закривали на це очі. Ми були ніби переконані, що нації існують вічно і незмінно як види природи для доволюційного природознавства. Ми бачили химерність українських міфів, що творили для Київської епохи особливу українську націю, відмінну від російської. Але ми забували, що історична міфологія служила лише для пояснення справжньої реальності. Нації не було, але вона народжувалася – народжувалася століттями, але прискореним темпом у наші дні. 1917 р. став актом її офіційного народження”⁴.

¹ Вернадский. Публицистические статьи. – С. 248.

² Там само. – С. 249

³ Цит. за: Гусейнов Г. В чужую правду вслушаться, которая не ниже твоей // Віче. – 1997. – № 4. – С. 97.

⁴ Федотов Г. Доля імперій // Сучасність. – 1993. – № 1. – С. 104.

Із начерків програми створеної в 1917 р. В. Вернадським української партії народної свободи випливало, що він не полишив ідеї відновлення великої російської держави. Він виступав за співробітництво, зближення України з Росією у сфері економіки та культури. До того ж, орієнтуючись на Росію В. Вернадський вважав за необхідне враховувати інтереси України, українського населення. Прагнення ж українських самостійників створити українську незалежну державу він повністю відкидав. На його думку, розвиток самотньої української культури був цілком сумісним з функціонуванням України в рамках єдиної Росії. Це була, звичайно, фантазія. Як не міг бути здійсненим і не здійснився соціальний проект кадетів, так не міг бути реалізованим у євразійській Росії і проект національний – і про це засвідчив пізніше досвід більшовицький, хоча очевидно, що такий самий результат міг мати і досвід кадетів, якби вони лишилися при владі.

Доля В. Вернадського склалася так, що саме він став організатором однієї з ініційованих ним Академій – Академії наук України. З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського Україна стала притягальною силою для багатьох великодержавників, які побачили в ній можливість стати новим державоорганізуючим і державоформуючим центром з відновлення великої і невідомої Росії. Києворуська традиція України мала зіграти вирішальну роль у відродженні Великої Росії. Кадети всіляко намагалися укріпити владу П. Скоропадського в різних сферах суспільного життя, зокрема і в сфері освіти, науки та культури.

В. Вернадському належала провідна роль у визначенні принципових ідейних, наукових і організаційних основ Академії. При цьому він розглядав її не як “просто товариство без інститутів”, а як “об’єднання державних (підкреслення – В. Д.) наукових установ: бібліотека, архів, геологічні та географічні карти, національний музей, інститути для експериментальних і гуманітарних наук повинні бути забезпечені достатніми засобами...”. Зі створенням Академії він пов’язував піднесення економіки, науки, культури України й усієї Росії. Оживлення наукових зв’язків між Академіями наук України і Росії сприяло б, на його погляд, посиленню культурної єдності українського та російського народів і на цій базі зміцненню союзу України й Росії в рамках єдиної російської держави. Інші позиції, як відомо, займав М. Грушевський.

В умовах денікінської окупації Києва В. Вернадський, підтримуючи ідею боротьби з більшовизмом і відновлення єдиної і неподільної Росії, багато зробив для збереження Академії наук України, яка існувала в той час як громадська установа, оскільки державне фінансування було припинене. Закликаючи керівництво Добровольчої армії до збереження Української академії наук, він підкреслював: “Широка культурна національна робота, культура українська... цілком і повністю поєднана з ідеєю єдиної і неподільної Росії й може знайти в її великих рамках повну можливість свого найширшого вияву”¹.

Лінії на відновлення Росії як єдиної великої держави В. Вернадський дотримувався завжди. На цих засадах закономірно відбулося фактичне примирення В. Вернадського з більшовицьким режимом, хоча в силу випадковостей він неодноразово перебував на межі загибелі. Як людина передбачлива, далекоглядна, В. Вернадський одним із перших запримітив внутрішню спорідненість більшовизму з російським самодержавством, очевидно, сприймаючи більшовизм, услід за М. Бердяєвим, своєрідним “явищем російської великодержавності”². У його основі він бачив сильну, централізовану державу.

¹ Вибрані праці академіка В. І. Вернадського. – Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна, кн. 2: Вибрані праці. – С. 227.

² Бердяєв Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. – М., 1990. – С. 99.

Режим сприйняв В. Вернадського і як великого вченого, і як носія російської великодержавної ідеї. А В. Вернадський цілком змирився з радянською дійсністю, навіть відмовився від еміграції, ідеї, яка довго ним володіла, бо побачив реальну силу, яка здатна була відновити і яка насправді відновила у формі СРСР Велику Росію. “Думки про Росію весь час”, – писав він неодноразово в щоденнику.

В. Вернадський був ученим дійсно планетарного масштабу, всю глибину наукових ідей якого людство ще не пізнало й донині. Володимир Іванович об’єктивно відіграв видатну роль у створенні Української академії наук, наукової бібліотеки. Однак його суспільно-політичні погляди, в тому числі й на національне питання, на українсько-російські відносини нерідко перебували в сфері ілюзій, утопій та романтики. У 1918 р., у період організації Української академії наук, він відмовився прийняти українське громадянство від гетьмана Павла Скоропадського. Негативно ставився він і до “українізації” 1920-х років в УСРР, трактуючи її як насильницьку; називав мову вивісок і твори М. Грушевського “язичієм”. Український народ В. Вернадський вважав однією з гілок “єдиного русского племени”¹.

Учений розумів закономірності історичного процесу щодо інших країн і народів. Характерний приклад – Польща. Прочитавши навесні 1916 р. статтю в одній із польських газет про вільну Польщу, він у листі до Наталії Єгорівни писав, що відчуває “страшну моральну силу цих вікових прагнень, її внутрішню правду, перед якою, може бути, повинні відійти наші побоювання через тимчасові – все ж менш морально глибокі інтереси нашої країни”². На жаль, Володимир Іванович не екстраполював такі ж відчуття на Україну й український народ. Водночас він відстоював привабливі на той час для українців речі – культурно-національні вольності в умовах “нової, великої, вільної і демократичної” Росії. Але де була реально тоді та, нова, демократична Росія? Де вона зараз? І коли вона ще буде? І чи буде взагалі? Варто й сьогодні пам’ятати слова геніального вченого про дві можливі іпостасі існування Росії: “або північна Московська Русь або федерація з дуже великими правами окремих областей-держав. Навряд чи щось інше може бути міцне”.

У свій час В. Вернадський визнав, що він, як і його соратники по кадетській партії, не знали Росію, переоцінили готовність народу до сприйняття демократичних ідей, до творчої праці. Він із жалем констатував, що опозиція російської інтелігенції до влади, до держави привела до руйнування російської державності. У листі до доньки В. Вернадський писав у жовтні 1922 р. із Парижа: “Тяжке становище нашої течії, якому дорога і Україна, і Росія, і російська, і українська культури. Для мене російська культура при насильницькому – як увесь час було – придушенні українських пошуків і устремлінь – буде культурою хворою, адже рана українсько-російських відносин буде за цих умов відкрита. Ставлення до української культури з кондачка, насмішки над мовою й т. ін. – прояви тієї дикості російської, які привели до більшовизму, оскільки російська інтелігенція абсолютно не зрозуміла поточних змін і умов політичного життя держави. Те ж, мабуть, і в українському питанні”. На думку В. Вернадського, багато російських політичних діячів не усвідомлювали небезпеки їхніх ідей – “вони не розуміють, що неможливо повернути хід історії в зворотньому напрямку. Україна є і буде”. В. Вернадський завжди вважав “шкідливим для

¹ Вибрані праці академіка В. І. Вернадського. – Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна, кн. 2: Вибрані праці. – С. 251.

² Там само. – С. 343.

освіченого інтелігента засновувати свою діяльність виключно на ґрунті однієї народності, яка б вона не була, особливо шкідлива тут панівна народність...”¹.

За долю Росії він вболівав завжди й завжди розумів значення України для існування Росії. У 1920-ті роки в одному з листів до І. І. Петрункевича В. Вернадський писав, що в Росії “все зараз стримується терором, моральні основи комунізму, а мені здається й соціалізму, в Росії вичерпалися. Стримувати довго терором і вбивствами неможливо до безконечності, і коли ці пута сьезнуть – з’явиться справжній зміст російського життя. Не знаю, чи не розвалиться Росія і, зокрема, чи не відійде в нове Україна – національна свідомість у якій за ці роки робить величезні успіхи”².

Підкреслюючи досягнення національної політики в СРСР, В. Вернадський загострював увагу на окремих моментах, які, на його думку, можуть перетворитися за певних обставин у серйозний чинник політичного життя. “Багато хто дивиться оптимістично з погляду російської мови і значення російської культури. У мене є серйозні сумніви й занепокоєння”³, – писав він тому ж І. І. Петрункевичу. “Україна, мені здається, зараз зміцніла національно, і комуністи там повинні рахуватися з національним рухом більше, ніж у Росії. Це зараз важливий чинник внутрішнього політичного життя, і з ним доводиться рахуватися на кожному кроці, зокрема, ним визначається, наприклад, і новий устрій нашої Академії наук (мається на увазі перетворення РАН у Всесоюзнун – В. Д.). Адже серйозно було поставлене питання (у зв’язку з Дніпровськими порогами) про вихід України із Союзу”⁴.

Як переконаний великоросійський державник, В. Вернадський до кінця свого життя боявся втрати цілісності російської держави. В єдиній Росії він бачив умову її сили і процвітання. Улітку 1929 р., перебуваючи у відрядженні в Празі, в безцензурному листі до сина В. Вернадський писав: “Більше всього я боюся розпаду російської держави, знову зв’язувати розірвані частини, звичайно, ніколи не вдається – Україна і Грузія (підкреслення – В. Д.) – найбільш небезпечні частини...”⁵.

Державного відродження України побоювався не лише видатний учений В. Вернадський, а й радянські політики. Тому й виявилось воно розстріляним. У Радянському Союзі було достатньо прихильників ідеї В. Вернадського про зближення національних культур з російською через їхній розквіт. І Україна ще довгі радянські роки “інтегрувалася” з Росією, а український народ разом з іншими плавився в радянський, поки не з’явилася в нього можливість стати самим собою. Справдилось історичне передбачення В. Вернадського, висловлене ним у згаданій статті “Українське питання і російське суспільство”, що старання “близьких і далеких родичів” перетворити українську національну самосвідомість в “етнографічний матеріал для посилення панівної народності” залишались і залишаються безуспішними⁶.

І становлення незалежної Української держави відбулося значною мірою тому, що не відбулося нової, демократичної Росії – ні в 1917 р., ні пізніше.

Історичний досвід українсько-російських відносин засвідчує, що українсько-російське єднання, не як частини і цілого, про що піклувався В. Вернадський, а рівносуб’єктне і рівноправне, можливе, доцільне і потрібне, але в умовах, коли український народ утвердиться як повноцінна державна нація й українська

¹ Вернадский В. И. Письма Н. Е. Вернадской. 1866–1889. – С. 160.

² Вернадский В. И. “Я верю в силу свободной мысли ...” // Письма В. И. Вернадского И. И. Петрункевичу // Новый мир. – 1989. – № 12. – С. 213.

³ Там само. – С. 220.

⁴ Там само.

⁵ Минувшее. Исторический альманах. Вып. 7. – Париж, 1989. – С. 447.

⁶ Вернадский В. Публицистические статьи. – С. 212.

державна самостійність набуде незворотнього характеру, тоді, коли і Росія, і Україна стануть правовими демократичними державами з розвиненими громадянськими суспільствами. І якщо ця думка не зовсім уписується в систему суспільних поглядів видатного вченого, то цілком логічно впливає вона з його вчення про майбутнє людства, про ноосферу – сферу розуму, гармонізації відносин між природою і суспільством, організації нових форм людського співжиття, рівності рас і народів, що відмовляються від війни, насилля як засобу розв’язання спірних питань, створення, за визначенням В. Вернадського, “цивілізованого культурного людства”.

Позиція В. Вернадського завжди була відповідальною, громадянською. Діяльність уряду, вважає він, або внаслідок принципових відмінностей, або внаслідок махінацій – таємних і явних – завжди буде неправильною, оскільки єдиною уздечкою йому може бути громадська думка. Показником сили й могутності держави, на думку вченого, є науково вивірене й правильне управління суспільством. Тому саме сила розуму – це найбільше надбання й резерв будь-якої країни. “Ці запаси енергії, з одного боку, складаються із тієї сили, як фізичної, так і духовної, – писав він на початку 1916 р. – Чим воно (населення) володіє більшими знаннями, більшою працездатністю, чим більше простору надано його творчості, більше свободи для розвитку особистості, менше тертя і гальм для його діяльності – тим корисна енергія, яку виробляє населення, більша, якими б не були ті зовнішні, що лежать поза людиною, умови”¹.

Академік В. Вернадський увійшов в історію науки як геніальний учений – природознавець і мислитель, основоположник нових наукових напрямів. Він не просто створив нові науки, а змінив погляд на природу взагалі. В. Вернадський вродив майже всіма романськими, германськими і слов’янськими мовами, упродовж багатьох років мав тісні наукові зв’язки з кращими школами Франції, Італії, Німеччини, Чехословаччини, Швейцарії, Англії та Греції.

Ім’я В. І. Вернадського, 150-річчя від дня народження якого урочисто відзначила Україна в 2013 р., носять нині академічні інститути, школи, бібліотеки, навчальні заклади, кораблі тощо. На пошану вченого названо два мінерали – “вернадій” і “вернадськит”. Академія наук СРСР у 1945 р. установила грошову премію та золоту медаль імені В. І. Вернадського. Починаючи з 1973 р., премія імені В. І. Вернадського встановлена також і НАН України. У 1964 р. іменем ученого названо гірський хребет у східній частині Антарктиди. Його ім’я носить українська наукова станція в Антарктиці. У 1981 р. на бульварі академіка Вернадського в Києві споруджено величний пам’ятник ученому, а в 2013 р. йому відкрили пам’ятник в Сімферополі. До 150-річного ювілею вченого НАН України опублікувала 10-томну (15 книг) серію його вибраних праць.

Безумовно, величезний науковий і загальногуманітарний спадок Володимира Івановича Вернадського ще довго буде джерелом натхнення й нових плідних ідей багатьох поколінь учених, громадських і політичних діячів, джерелом нового економічного зростання, духовного й інтелектуального збагачення людства. І сьогодні є актуальними його слова про те, що “в геологічній історії біосфери перед людиною відкривається величезне майбутнє, якщо вона зрозуміє це і не буде використовувати свій розум і свій труд на самознищення”.

Таким був учений, політик і громадянин Росії, великий син українського народу Володимир Іванович Вернадський.

¹ Вибрані праці академіка В. І. Вернадського. – Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна, кн. 2: Вибрані праці. – С. 356.